

Fújjuk, cimborák: ez úri nóta,
török a bőgő, szakad a húr.
Gyertek poharakkal a siromra,
mindegy: a cigány mulat-e jobban
ott, mint ahogy a névnapot ülők,
magam-e vagy a sír gondozója
vagy néhány ütött-vert magyar úr.

Litván György

RÉGI ÉS ÚJ EMIGRÁNSOK

Jászi Oszkár és Kállay Kristóf levélváltása a háború után

Jászi Oszkár hatalmas amerikai levélhagyatékában (a New York-i Columbia Egyetem könyvtárában) sok évvel ezelőtt, egyéb értékek és érdekességek mellett meglepetéssel fedeztem fel néhány 1948-ból keltezett levélen Kállay Miklós egykori miniszterelnök fiának, Kristófnak az aláírását, sőt egy üdvözllet erejéig a miniszterelnökét is. A meglepetés annak szólt, hogy jól tudtam, milyen engesztelhetetlen ellenségének tekintette az 1919 májusa óta emigráns Jászit az *egész* Horthy-rendszer, azaz a kormányzat minden árnyalata, sőt még a mérsékelt ellenzék is. Így kezelte őt, mint fő-fő hazaárulót és a trianoni katasztrófa állítólagos előidézőjét negyedszázadon át – sőt máig hatóan – az uralkodó osztály és a politikai elit, de ő sem volt mentes attól a jól ismert emigrációs pszichózistól, amely a tartós száműzöttségben élők szemében kétségessé teszi, hogy az óhazában – a nép egyszerű gyermekein kívül – tisztességes maradhat-e bárki is. Igaz, a levélváltás idején ezt az abszolút szembenállást némileg már enyhítette, oldotta két körülmény: egyrészt a magyar uralkodó elit egy részének

háború végi szembekerülése a nációkkal és hazai szövetségeseikkel, másrészt az is, hogy 1947–48-ban már új fenyegetés jelentkezett, s elkezdődött a liberális és demokratikus elemek menekülése a szovjet-kommunista diktatúra elől.

A Jászi–Kállay levélváltás közvetlen indítéka azonban nem a politikai közeledés vagy kiengesztelődés szándéka volt, hanem egy egészen személyes motívum, Jászi legkedvesebb rokonának, Liebermann Pálnak kissé korábban Capriban bekövetkezett halála.

Jászi tíz évvel fiatalabb, 1885-ben született unokaöccse Liebermann Leó orvosprofesszornak, Jászi anyai nagybátyjának középső fia volt. Miközben nagybátyjától, aki tanulmányai és pályakezdése idején atyai támogatatta, s még miniszteri kinevezéséhez is gratulált, 1919 után teljesen elidegenedett, Liebermann Pállal, aki maga is elszakadt az új viszonyokhoz alkalmazkodó családjától, mindvégig mély és őszinte, bár főként levelezésben kimerülő unokatestvér-barátság fűzte, talán kissé betöltve az űrt, amelyet Viktor bátyjának, a debreceni egyetem tanárának ko-

rai halála hagyott. „*Olykor napi álmodozás közben eszembe jut – írta neki 1936. március 6-án Amerikából –, hogy Capri szigetén meglátogatlak, s ott a csodavilágban sétálgatva, hosszú beszélgetésekre bocsátkozunk egyéni és tárgyi problémáinkról. De ez az álom valószínűleg sosem fog megvalósulni.*” Valóban, többé nem találkoztak.

Repisky Tamásnak, a Jászi és Madzsar családok történetírójának kutatásai és leírása szerint Liebermann Pál, testvéreirehöz hasonlóan a családi hagyományt követve, az orvostudományi egyetemet végezte el 1908-ban. Pár évvel később tanársegéd az élettani tanszéken, majd egyetemi magántanár. 1918–19-es forradalmi szereplése miatt 1919 végén rehabilitációját a kar megsemmisíti. A húszas évek elején Ausztriában, majd Németországban próbál szerencsét, egy ideig magántanári minőségben az erlangeni egyetemen, de mind kevesebbet foglalkozik élettannal s mind többet matematikával és filozófiával. Schopenhauert fordít. Olaszországba, Capri szigetére költözik, ahol Axel Munthéval köt bensőséges barátságot.

Jászi, mint láttuk, a harmincas években még levélkapcsolatban állt vele, ami azonban a háború alatt megszakadt. A háború után már hiába kereste, végül Magyarország volt washingtoni követe, a kitűnő Szegedy Maszák Aladár közvetítésével talált kapcsolatot a Capriban élő Kállay Kristóffal, aki az előző években megismerkedett és összebarátkozott Liebermann-nal, s Jászi 1948. március 15-i megkeresésére április 6-i levelében részletes és megható beszámolót adott Liebermann utolsó éveiről és haláláról. Leírta a teljes nyomorban és súlyos betegségben élt, végül megsüketült magánfilozófussal folytatott beszélgetéseit (a német fogságból kiszabadult Kállay Miklós is szívesen beszélgetett vele), s azt a szeretetet

is, amellyel utolsó támogatói, éltetői és ápolói, a sziget apácázárdájának nővérei körülvették. Ez az első levél, sajnos, nincs a birtokomban, de a következőt, amelyben Jászi kérésére ismerteti a hagyaték mibenlétét és sorsát, valamint általánosabb kérdésekről is ír, az alábbiakban teljes terjedelmében közreadom a szerző hozzájárulásával, Jászi Oszkár rövidebb válaszával együtt.

Kállay Kristóf előző levelében szerepel egy utalás egy cikkre, amely valószínűleg a *Foreign News*-ban jelent vagy jelent volna meg JÁSZI OSZKÁRNAK, A RÉGI EMIGRÁNSNAK VÁLASZOL EGY ÚJ EMIGRÁNS címmel. Jó volna ismerni a szövegét, de maga az itt közölt két levél is szépen mutatja nézetbeli különbségeiket s a törekvést is ezek becsületes áthidalására. De a régi és az új emigránsok elkülönülése annak ellenére megmaradt, hogy a közös ellenség, a kommunizmus a következő években teljesen letiporta a „*régi hazát*”. Évekkel később, 1955-ben a nyolcvanéves Jászi a Károlyi-kérdésben próbált – utolsó erejével – konszenzust teremteni és erkölcsi elégtételt szolgáltatni halott barátjának, s körkérdezt intézett mind a régi, mind az új emigráció számos képviselőjéhez. A válaszok – akkor – részben kritikát is tartalmaztak, de nem voltak elutasítók annak ellenére, hogy a Kállay-levélben is említett Erőss János híresztelésére az emigráció széles köreiből elterjedtek a Károlyi „harácsolásáról” szóló vádak. Ezekből anynyi igaz, hogy a Horthy-korszakban minden vagyonától hamis vádatérve csakugyan jelentős jóvátételre tartott igényt, azzal a szándékkal, hogy ő dönthesse el, kinek-minek juttat belőle. Az ankét eredményét Borbándi Gyula foglalta össze és ismertette az *Új Látóhatár* 1987. évi 1. számában, Jászi halálának harmincadik évfordulóján.

Capri, 1948. június 7.

Igen tisztelt Professor Úr,

Kissé sokáig tartott, de végre sikerült kiválogatnom Liebermann irdatlan mennyiségű irathalmazából, amit értékeesebbnek gondoltam, és postára adom a napokban. Írása is elég nehezen olvasható, de meg nekem sem volt állandóan időm, hogy nyugodtan nekiülhettem volna, hiszen 5 nagy ládáról volt szó. Könyveit magamhoz vettem, mert az itteni könyvkereskedők nem akartak csak 50 lírát adni darabjéért. Én majd adok a nővéreknek egy CARE-csomagot 10 dollár értékben, mert arra vágnak, és valami orvoságokat, amiket kértek, hogy Németországban szerezzek be, és megtartom őket emlékebe. Könyvtárunk nagy részét odahaza úgyszólván felégették „felszabadítóink”, ha valaha még hazamegyünk, csinálunk majd belőlük egy Liebermann-rekeszt...

A két füzetet megkaptam és nagyon köszönöm. Szomorú és sajnálom, hogy most hallottam először életemben Fényes Lászlóról. Sajnos az én generációm elől eltitkolták vagy egy kézlegyintéssel: kommunisták – elintézték az Önök egész működését, célkitűzéseit, terveit.

Emlékszem, egyszer a lille-i egyetemen mint diák '38-ban egy teljes hetet töltöttem azzal, hogy a könyvtárban fellelhető összes odahaza tilos könyvet végigolvassam. De mire megemészthetem volna, már bent voltunk a háborúban, és csak családi körben vitatkozhattunk atyámmal és testvéreimmel arról, hogy mit kellene csinálni, ha átéljük ezt a világegést. És milyen tragédia, hogy éppen az a Miklós öcsém, aki mindnyájunk között a legradikálisabban gondolkozott, aki titokban a Há-, Gobbi Hilda-féle kommunista társaságba járt, van már harmadik éve orosz fogságban. Börtönből börtönbe, táborból táborba helyezik, és immár hatodszor engedték haza társait, őt mindig visszatartva túszként, valószínűleg atyám miatt.

De hát mit számít egy ilyen egyéni tragédia egy országé mellett. Kitűnően állapította meg Ön annak idején a *Foreign Affairs*-ben, hogy a két tábornok, Miklós és Vörös, csak a háborús bűnösség és akasztófa és az oroszok kiszolgálása között választhatott. Miklósról különösen tudom, hogy a Kormányzó Úr '44 nyarán azért helyezte őt ki a frontra a Főhadsegédségből, mert árulónak tartotta, és félt, hogy elárulja – sajnós elkésett – kiugrási terveit a németeknek. Ugyanakkor azonban úgy emlékszem, Károlyi Mihály puritánságáról és egyáltalán személyiségéről is nagy tisztelettel emlékezett meg. Hogy '18-ban hogyan viselkedett az illető, azt én nem bírálhatom, de hogy mostan két kézzel lopja az állam pénzét, arra vonatkozólag megkérdézheti Professor Úr pl. a most nemrég Amerikába kiutazott Erőss Jánost, a volt közellátásügyi minisztert. Azonkívül jelenlegi svájci bankkontóján is, úgy hallom, már közel jár az egymillió svájci frankhoz. A követi fizetéséből... és a budai villa... nem is beszélve jelenlegi politikai működéséről...

Én megértem, hogy Ön nem szereti a Kormányzót, csinált súlyos hibákat, különösen kormányzósága elején és legvégén, de abszolút intakt volt anyagilag mindvégig: egy rokonom, Kállay Kornél rendezett be 100 hold rizst a birtokán, Kenderesen, és abból fizette ki súlyos adósságait. Egy háborút vesztett, bukott országból pedig egy kis paradicsomot csinált. Hogy a politikai berendezkedésünk elavult volt, elismerem, de ennek a '19-es forradalom emléke és később a szomszédunkban kialakult totális nagyhatalmak befolyása is oka. Azután pedig Magyarország Trianon után is minden erejével a Nyugathoz akart kapaszkodni, de onnan csak elutasításban volt része, a Kisanfantot enyelgették a franciák, angolok, bennünk nem bíztak...

Túl vagyunk mindezen. Most az kellene, hogy mindnyájan összetett erővel az ország valódi felszabadításáért küzdjünk, és felejtenék el a most kikerült politikusaink

belviszályaikat, azt, hogy ki hány perccel hamarabb disszidált, és nyilasok és kommunisták kizárásával már most lefektetnénk azokat a nagy vonalakat, amelyekben az ország újjraépítését megkezdeni akarjuk.

Hazulról egyre szomorúbb hírek jönnek. Az antiszemitizmus nagyobb, mint Szálasi alatt. Mi lesz, ha ez a rezsimváltozás pillanatában kirobban. Nem azt fogja a világ mondani, hogy ez Rákosi és néhány moszkovita társa miatt van, hanem hogy íme, a magyarok nem változtak. A lopás és korrupció olyan méreteket ölt, hogy Románia semmi ahhoz képest. Rossz néven vegyük, mikor először a zsidókat dobták oda prédaképp, utána a földbirtokos osztályt, most legutóbb az iparosokat. A halottakat feltámasztani és a földet visszavenni nem lehet, de ha a falumbeli kommunista suszter nem lesz kényszerítve, hogy a Goldberger fűszeres házát az örökösöknek, a református pap tehenét a papnak és a szeszfőzdét nekem visszaadja, akkor inkább ne is menjünk vissza abba az országba, mert úgysem lehet azt megjavítani, csak vaskézzel...

Őszinte tisztelettel köszönti

Kállay Kristóf

Oberlin, 1948. július 4.

Igen tisztelt Kállay Úr,

némi késéssel vettem június 7-i szíves levelét. Hálásan köszönöm a Liebermann-hagyaték körüli szíves fáradozásait. Nagyon kérem, számítsa fel az irományok elküldésének a költségeit. Ha a nővérek címét közölné velem, igyekeznék számukra valamit küldeni.

Őn nagyon helyesen mondja, hogy egy nagy, őszinte és becsületes összefogásra volna szükség a jövő előkészítésére. Sajnos, az új emigráció nagyon is sokrétű, és titkos intrikák is rontják az egységét. Most, hogy a Balkán-koalíció válságba jutott, és Magyarországon mind erősebb lesz a moszkvai befolyás és nyomás (máris kolkhozálni akarnak az esztelenek!), és a világfeszültség egyre nő, valóban egy szellemi és erkölcsi felkészülés döntő fontosságú lehetne. Én két alapvető problémát látok itt: az egyik a *parasztkérdés* teljes revíziója (máris kezdenek otthon kulákokról ordítani); a másik a *dunai népek igazi összefogása* (szabaddá tenni az utat, úgy a Nyugat, mind a Kelet felé a természetes gazdasági és kulturális affinitásoknak a hatalmi politika kiküszöbölésével). Az első kérdésre nézve külön boríték alatt küldöm egy nemrég megjelent cikkemet (*The Tragedy of the Peasants*). A másodikról a közeljövőben fog megjelenni egy cikkem: *Federalism in Danubia*. Majd küldök belőle egy példányt. A *New Leader* az antikommunista szocialisták és liberálisok vezető orgánuma. A másik cikk a *Freedom & Union*ban, a nyugati föderalisták lapjában fog jönni.

Nagy részvétellel olvastam a hírt Miklós öccséről. Több ilyen esetről tudok a moszkovita zsarnokság országából.

Ami Károlyit illeti, ő az emigráció alatt tisztán és gyakran nyomorogva élt. Sajnos, már hallottam a hírekről, melyeket Ön említ. Ha igazaknak bizonyulnának, egy nagy legendát döntött volna le, és én csak Petőfivel mondhatnám: „Nem én téptem le a homlokodról, Magad tépted le a babért.”

Bár látok enyhítő körülményeket a Horthy pályáján, mégis a történelem előtt a fő felelősség őt fogja terhelni a katasztrófáért.

Bocsánat a sok gépelési hibáért, de nincs magyar nyelvű titkárom, és túl sok a dolgom.

A legjobbakat kívánva, melegen üdvözli tisztelő híve

Jászi Oszkár